شاعیرەکانمان
چۆن باسی نالی دەکەن (*)

د. عەبدوڵڵا خدر مەولوود
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلێژی پەروەردە)

١- حەریق دەڵێ (١):

لەلای خۆم تەبعی عالیم بو، لەلای خۆم فکری (نالیم) بو
ئەمێستا شیعری بێ مەعنام دەڵێی وەکجیسمی بێ جانە
١٦٠

دەمێکە کورد گوتوویەتی: (نەزان بە پێیەک و زانا بە دوو پێیان پێوە دەبێ). ئەوەتە حەریق لەلای خۆی سرشتێکی بەرز و بڵندی هەیە، بیر و بیرکردنەوەشی لە نالی دەکا، کەچی مخابن هیچ ئەنجامێکی وای بەدەست نەهێناوە و شەرمەزارە..

بوونی (تەبعی عالی) و (فکری نالی) دەبێ چ جۆرە شیعریک بێننە بەرهەم، هاوکێشە کە لە شاعیر ئاوەژوو بۆتەوە، خەریکی چییە و تووشی چ هاتووە!! کەرەسەی تەواو و مکۆم، ڕێک و ڕەسەن، بەرهەمەکە بێ مانا، سارد و سڕ و بێ تام. بە تەنێکی بێ گیانی ناشیرینی کەوتووی چواندووە. شانازی بەخۆکردنی حەریق کە خاوەنی تەبعی عالی و فکری نالییە لە شوێنی خۆیەتی، ئەوە ڕەتکردنەوەی هەندێ لەو وەفایەیە بەرانبەر بە مامۆستا و قوتابخانە شیعرییەکەی، خشت بە خشت، لگێن بە لگێن مامۆستاکەی لەسەر یەکی داناوە و بنیادی ناوە.

٢- ئەدەب دەڵێ(٢):

(نالی) کە ئەوی دیبا، ئەلبەتە دەبوو وتبای
عیشقێ کە مەجازی بێ، تالب مەبە ئیللاکچ ٩٠

لە وەڵامی قەسیدە (١٧) دێرییەکەی نالی، ئەدەب بە (٢٣) دێر بە هەمان نەفەس و لەسەر هەمان کێش و سەروا لاسایی نالی کردۆتەوە، دیارە ئەویش ویستوویەتی ئەوڕاو بۆچوونانەی هەیەتی بەرانبەر بەبیر و لێکدانەوەکانی نالی دەربڕێ. زۆرجار ڕووی داوە شاگرد

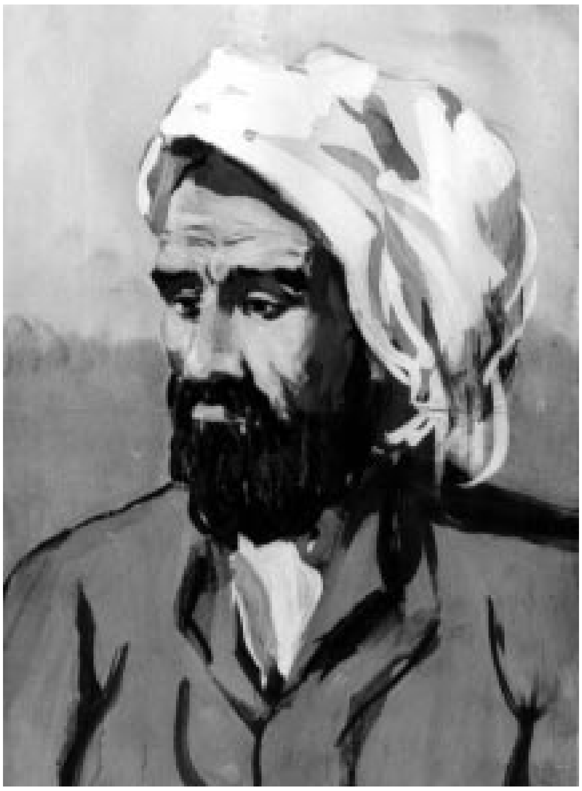

یا قوتابی بەڕێز و حورمەتەوە ویستوویەتی شتێک بکا ئیعجابی خۆی بەرانبەر بە مامۆستاکەی نیشان بدا، بەڵێ نزیک بوونەوەی بەرهەمی، با لە تێڕوانیناش لێک جیابن. ئەو کارەی ئەدەب کتومت خۆی وا دەنوێنێ.

٣- موجریم دەڵێ (٣):

دیوانی حاجی و نالی بەتاڵ بوون
کتێبی کوردی و کەیفیش دریغا ٢٤

پاش کۆچی دوایی ئەختەری شاعیر، موجریم شیعرێکی ماتەمینی بۆ دەنووسێ. دەسپێک شاعیرمان بە نەسیم هاوار بۆ حاجی قادری کۆیی ڕەوانە دەکا و بەو کارەساتە زۆر شتی تریشی هێناوەتە ناوەوە، لەنیوە دێری یەکەم باس لە دیوانی حاجی و نالی دەکا، لە نیوەی دووەمی دەڵێ: حەیف و مخابن بۆ کتێبی کوردی و کەیفی. دەبێ لە ترسی دووبارە نەبوونەوە بێ لەبری دیوان کتێبی بۆ کوردی و کەیفی بەکارهێناوە. سەرا و خستنی ئەو پرسەش لە سوود بەدەر نابێت.. نابێ کوردی و کەیفی بێجگە لە دیوان، کتێبیشیان هەبووبێت!؟؟

٤- زیوەر دەڵێ (٤):

ڕووی دلبەرێکی کوردی نادەم بە (میسر) و (طائیف)
یەک بەیتی وردی نالی نادەم بە سەد (عەتابە) ١٢٥

بە ئاشکرا و بێ پێچ و پەنا، بە زمانێکی بێ گرێ و ڕەوان، زیوەر دەردی دڵی خۆی هەڵدەڕێژێ و (کچی خۆی بە قوربانی کوڕی خەڵک ناکا) ئەوەتە ڕووی یەک دلبەری کورد بە هەموو میسر و تاییف ناگۆڕێتەوە (میسر= وڵاتی میسر، شاری قاهیرە). تەنیا یەک دێری نالیش بە سەد عەتابە نادا. لە ژێرەوەی ئەم دێرە و ئەوانی تری جۆرە ڕقێکی ئەستووریان پێوە دیارە بەرانبەر بە هەندێ کەسی نەفس نزم، بەرژەوەند پەرست و دواکەوتوو.

ژمارە سەدیش لێرە دەلالەتی خودی ژمارەکە نییە، واتای زۆری دەگەیەنێ.

* دیسان دەڵێ:

لە وەسفی نازکیتا دەستە ئەژنۆن
هەزارێکی وەکو نالی و ناری ١٥٧

ئەم دێرە لە غەزەلی (نیگا) وەرگیراوە، تێیدا تەنیا ناوی نالی و ناری هاتووە. (هەزار نالی و ناری)، یان وەک لە دیوانەکە ئاماژەی پێکراوە (هەزار= بلبل کە بەرانبەر بە نالی ئەگەر لە ناڵینەوە هاتبێ) یەکجار دوورە. هەزار لەو دێرە هەمدیس واتای زۆر دەدا و بەس. واتە زۆر شاعیری وەک نالی و ناری لە وەسف کردنی ناسکی تۆ دەست کورت و دەستەو ئەژنۆن، یان باس لە وەسفی ناسکی تۆ زۆری وەک نالی و ناری گەرەکە، بە واتایەکی تر ئەو کارە بە تەنیا بەو دوو شاعیرە ئەنجام نادرێ.

٥- سابیری دەڵێ (٥):

هەم نوشینی ووشکە سوفی مەکەن نەفعی نییە
گەرچی (دائم) بەحسی شیعری مەولەوی و نالی دەکا
٣٥

هەستان و دانیشتن لەگەڵ وشکە سۆفی هەرگیز سوود نابەخشێ، با سەری زمان و بنی زمانیشیان هەر باسی شیعرە تەڕەکانی مەولەوی و نالی بێ.

٦- تاهیر فوئاد دەڵێ (٦):

گەر دەڕۆی ئەی با بەلای خاکی مەزاری (نالی) یا
دوای سەلام ناوونیشانی من بلێ بەم ئادرەسە
وا (فوئاد) ناوێ لە کەرکووکا وەکیلی نەضمتە
دانەڵێ ی موڵکی ئەدەب ئێستا لە کوردا بێ کەسە ١٥

شاعیر ڕووی لە با کردووە و پێی دەڵێ: ئەگەر دەڕۆی بەلای ئەو خاکەدا بڕۆ کە مەزاری نالی لێیە. دوای سەلام و کەلام ئەو ناونیشانەی بدێ، فوئاد ناوێک لە شاری کەرکووک بۆتە وەکیلی هۆنینەوەی شیعرەکانت (شوێن

پێ هەڵگرتن لە قوتابخانە شیعرییەکەت بەردەوامە و نەپچڕاوە) هەر بۆ ئەوەی بزانی و نەڵێی مـوڵک و مەملەکەتی کوردان (کوردستان) بێ شاعیرە. دیارە لای فوئاد، نالی کەسێکە خاوەن موڵکی ئەدەبی کوردی بێت، ئەوەش خۆی لە خۆیدا پێشەنگی و گەورەیی نالی لەو بوارە نیشان دەدا.

٧- میهری دەڵێ (٧):

ئەیا میهری بناڵێنە بە دایم هەروەکو نالی
شەریکی تۆیە هەموارەکە دڵسۆزی و هەراسانی

هۆ میـهری بەردەوام بناڵێنە، چۆن نالی بە بەردەوام لە ناڵیـدا بوو. هاوبەشی یەکن، وەک و نوسخـەی کـۆپی ئەوی، ئەوەندە ڕێک هاتووە دەڵێی جـمکن. ناڵین و شاعیر، دڵسۆزی و هەراسان نەبوون داهێنان و ئەفراندنی مەزنی لێ دەفامرێتەوە.

٨- ئەسیری دەڵێ (٨):

شاعیرانی بژمێرم هەموو نابن کۆتە
(نالی) هاوشانە لەگەڵ شاعیری (ئەلمان جۆتە) ٢٥١

ئەسیری باس لە زۆری شاعیـرانی کورد دەکا، دەڵێ: ئەوەندە زۆرن ناتوانم ناوەکـانیـان بژمێـرم و کـۆتایی بە ناوەکانیان بهێنم. لە نیـوەی دووەم دەڵێ: نالی هاوشانە لەگـەڵ شـاعـیـری ئەڵەمـانی گۆتە (جـۆتە). بۆ وشـەی عـەرووزی ئەم دێرە (کۆتە) زۆر فـەرهەنگ تەماشا کـرا، وشـەکـانی (کـۆتە، کـۆتا) هیچ کـامیـان واتای کـۆتایی، خـــەلاس و تەواو بەدەست نادەن، بەڵـکو واتای تر و سەربەخۆیان هەیە. دیارە ئەسیری لەبەر پێویستییەکانی قافییەی شیعرەکە، کلک و گوێی وشەکەی کردووە. ئەو دێرە کێشەکەشی لەنگە، وشەیەکی دوو بڕگەیی لە نیوە دێری یەکەم نەنووسراوە، یان پەڕیوە. ئەم شیعرە ئەسیری (پیـر مـیکایل) لە حـەفت حـەفـتـینە پێک هاتووە و حـەفـتـینەکـان هەیانە سێ سـەروایان هەیە، هی واشی تێدایە چوار سەروای هەیە. سەروای حەفتینەکان کەم و کوڕییان هەیە.

٩- جاهید دەڵێ (٩):

ئەڵێ ی سەعدیە لە فیراسەتی
ئەڵێ ی خەیامە لە زەوق و کەیفی
ئەڵێی نالی یە لە بێن و تامی
ئەڵێ ی حافظە لە شەرع و عورفی ١٦٣

جاهید ئەم شیعرە (٧) دێرییەی بۆ ستایشی لوتفی نووسیوە. لەم دەقە تەنیا ناوی چوار شاعیری گەورەی هێناوە کەسێیان (سەعدی، خەیام و حافز) شاعیری فارسی زمانن. دەبێ نالی پلە و پایەیەکی گەورە و بەرزی لای جـاهیـد هەبووبێت، بۆ ئەوەی بەرانبـەر بەو سێ شاعیرەی ڕابگرێ. بەڵێ جاهید لە ساتە وەختێکی زۆر ناسک و چرکەکانی لەدایک بوونی ئەم دەقە بە هەمـوو ئێش و ئازارەکانییەوە، بە تاکە شاعیرێک لە بابەتێکی هەسـتـیـار لەنگەری پێ بگرێ، ئەمـەش جـێگای ستایشێکی ترە.

١٠- هەژار دەڵێ (١٠):

مەولەوی و بێکەس و خانی
نالی و مەحوی و بەردەشانی ٧٤

ئەمـــە دێری یەکـــەمی ئەو چوار دێرەیە هەژار بۆ (هێندێک لە بوێژەکـانی) کـوردی تۆمـار کـردووە. ناوی (١٣) شـاعـیـری هێناوە، بەبێ هیچ پێوەرێک ناوەکـان بەدوای یەکا ڕێزکراون.

شاعـیرەکـان بە سێ لەهجـە شـیـعـریان نووسـیـوە (بە گـۆرانی/١، بە کـرمـانجی سـەروو/٢، بە کـرمـانجی خواروو/ ١٠).

* دیسان دەڵێ:

بۆ سولەیمانی کەنالی ناڵی
وەک مە نەیچێشتووە تامی تاڵی
نە سولەیمانی وەکو تۆ جوانە
نە دڵی نالی چزا بەو ژانە ١٩٦

خـۆم چۆنم؟ ناونیـشـانی ئەم دەقـەیە کە دووجـار ناوی نالی تێـیـدا تۆمـار کـراوە. ناسـۆری دەروون، ئێش و ژانەکـانی دڵ و گـیـانێکی شـەکـەت، هەمـوو ئەمـانە بە کـڕووزانەوە و سـووتانەکـانی نالی دەگـرێ. ئەوە نالی بۆ سلێمـانی کردووە، هەر ئەو بیکا هەژار هەمـوو شتەکـانی خۆی بە نالی، سلێمـانی و خاک و خۆڵ بەرانبەر کردووە (بەڵکو تێش دەپەڕێنێ) پاشان قورسی لا تەرازووەکەی بەلای خۆیدا لەنگەر پێدەگرێ.

١١- دیلان دەڵێ (١١):

وەک وتم سەیرە لە بانە یا وەکو نالی ئەڵێ
زیندەگیم تاڵە کە زەلکاو بێ تیمار خانەکەم..! ٢٠٩

سـەیرە لە کـۆیە! سـەیرە لە بانە... یان ... ئەمـە گـۆتەیەکی کـۆنی کـوردییـە. دیلان دەڵێ: یا وەکـو نالی ئەڵێ: واتە دەبێ نیـوە دێری دووەم هی نالی بێ، ئێـمـە دەمانزانی وشەکانی (زیندەگیم، زەلکاو و تیمار خانە) لە دیوانی نالی بەکارنەهاتوون، لەگەڵ ئەوەشدابە وردی

تەماشای فەرهەنگی نالیمان کرد بۆ زیاتر دڵنیا بوون، هەرسێ وشەکان لە فەرهەنگی نالی (*) بوونیان نییە! ئەی دیلان بۆ دەڵێ: (نالی ئەڵێ)؟ بە ناوی تێهەڵکێش (تضمين) ڕێدراوە شاعیر دەقێک، یان بەشێک لە دەق لەیەکتر بخوازن، ئەویش مەرج و یاسای تایبەتی خۆی هەیە، لە زانستی ڕەوانبێژی زۆر باسی لێوە کراوە. بۆ کردنەوەی ئەو گرێیە پرسیش کراوە، بەڵام دیارە هێشتا گرێیەکەمان بۆ نەکرایتەوە. تەنیا ئەگەری ئەوە هەیە ئەو نیوە دێرە بە هەڵە لەو شوێنە دانرابێت و دەسکاری کرابێ، یان لە سەرچاوەیەکی تر هەمدیس بە هەڵە وەرگیرابێ.

١٢- حەسیب قەرەداخی دەڵێ: (١٢)

لەو ڕۆژەوە شاعیرەکان
گۆرانی بێژی شاییتین
ئێمەی شاعیر، ئێمەی وشە
پێوەری باوو باییتین
(بەردەشانی) (نالی مەزن)، (سالم)، (کوردی)،
(مەحوی) خۆی و وشەی وردی،
(مامە ڕەزا) لەبیری دێ کە دارالمولکی بابان بووی
نە مەحکوومی عەجەم بوویت و
نە دیلی ئالی عوسمان بووی ١٢١ (ب١)

ئەم پەیڤانە بۆ یادی دوو سەد ساڵەی شاری سلێمانی وتراوە، ئەو قەسیدە درێژە وەک تۆمارێک بە دەیان ڕووداو و کارەساتی لەخۆ گرتووە، شاعیر توانیویەتی دژیەکەکان، ئەوانەی خۆشی و ناخۆشییەکان پێک دەهێنن لێک گرێ بدا. ئەو قەسیدەیە ئاوێنەیەکە زۆر شتی تێدا ڕەنگ دەداتەوە. لەو قەسیدەیە ناوێکی زۆر تەوزیف کراوە، ئەو ناوانە بەشێکن لە مێژووی ئەو شارە، لەو کۆپلە شیعرە شاعیرمان بە شێوەیەکی ڕێک ناوی کۆمەڵە شاعیرێکی هێناوە، کە ئەوانیش بەشێکن لە مێژووی پڕ سەروەری ئەم شارە. ئەوەی تێبینی دەکرێ لەناو هەموو ئەو ناوە گەورانە حەسیب قەرەداخی تەنیا نازناوی مەزنی داوەتە پاڵ ناوی نالی، ئەمەش ئەوەی لێدەفامرێتەوە نالی شوێنێکی تایبەتی لە دڵ و دەروونی شاعیر داگیرکردووە.

* دیسان دەڵێ:

سەد و چل ساڵێک لەمەوبەر
مەلا خدر،
عەبایەکی دا بە شاندا و لە ژوورەکەی هاتە دەرێ:
ئەلا ئەی نەفسی بووم ئاسا هەتاکەی حیرسی وێرانە
لەگەڵ ئەم عەشقبازانە بڕۆ بازانە، ئازانە! ١٥٤ (ب١)

ئەمە چەند دێرە کە لە قەسیدەیەکی درێژ بە ناوی (کۆچێکی ڕەش پۆش). حەسیب لەو قەسیدەیە بیست و پێنج جار ناوی نالی هێناوە. ئەو قەسیدەیە باس لەو چرکە ساتانە دەکا کە نالی بڕیاریداوە سلێمانی بەجێ بێڵێ و ڕوو لە هەندەران و ئاوارەیی بکا. لەو کۆپلە شیعرە شاعیر توانیویەتی ئەو بیرەی قەسیدەکەی لەسەر بنیاد نراوە بە دێرە بەناوبانگەی نالی (ئەلا ئەی نەفسی..) گرێ بدا و بەردەوامییەک بدا بە هەنگاوەکانی ئەو سەفەرە نەبڕاوەیە. لەو نموونە و چەندانی تر حەسیب قەرەداخی ناوی (مەلا خدری) لەبری نالی بەکارهێناوە، کە ئەمەش خۆی لە خۆیدا مەرەق و خەمەکانی خۆی پێ ئاودایە.

* دیسان دەڵێ (١٣):

قودسیەتی وشەی ئێمە
لەناو پەیڤی (خانی) دایە و
لە سۆزی گەرمی (نالی)دا سەدای خەمی
حاجییەکەی شاری کۆیە ٨١ (ب٢)

ئەم (تێهەڵکێشە) باس لە ڕۆژانێک دەکا، دوژمنەکانمان بە جەژن ناوی دەبەن و ئاهەنگی خۆشی بۆ یادکردنەوەی دەگێڕن. شاعیر دەیەوێ بە ناوهێنانی (خانی، نالی و حاجی) هەستمان بجوڵێنێ بۆ ئەوەی هەموو سەروەرییەکان لەپێناوی بەرژەوەندی بەرتەسک پێشێل نەکەین و شتە پیرۆزەکان بە هەند هەڵبگرین.

* دیسان دەڵێ:

سۆزم بوو بە سۆزی گەرمی -مەلا خدر-
لە شامەوە بۆ شارەزوور
گەلی برا.. ئەمە عیشقە
کوانووی عیشقیش هەر ڕۆ دەچێ ١٣٦(ب٢)

ئەو دوو دێرە لە دەقی (پشکۆ) وەرگیراوە. ناوەرۆکی دەقەکە باس لە عیشق و سووتان، ئاگر و کوانوو، پشکۆ و ژیلەمۆ، زام و برژانەوە دەکا. لە شامەوە بۆ شارەزوور ئیشارە و هێمایە بۆ قەسیدەکەی نالی (قوربانی تۆزی ڕێگەتم...) کە تەژییە لە سۆز و لە دوورەوە هەست بە بۆن کرووز و قرچە قرچی سووتان دەکرێ.

عیشق و سووتان، خەم و مەراق مرۆ گەورە و مەزن

دەکا، هەموو ئەمانە یەک تاکە ڕێگایان لێدەبێتەوە و ئەنجام نەمری و جاویدانی لێ بەدەست دێ. حەسیب قەرەداخی یەکەم شاعیرە لەناو کورددا لە زۆری ناوهێنانی نالی، منیش دەڵێم دەبێ نالی لای قەرەداخی چەند گەورە بێت تا ئەو هەموو ئیعجاب و خۆشەویستییەی بەرانبەر بە نالی، مەلا خدر، خاک و خۆڵ، حەبیبە دەرببڕێ و لەناو دێرە شیعرەکانیدا تەوزیفیان بکا.

١٣- محەمەد عوسمان سیراجوددین نەقشبەندی دەڵێ (١٤):

سەد چاوەیی ڕوونی لە سەرا لێ بووە جاری
ڕەنگی سپی یو سارد و خۆشە، سەوزە کەناری
شایانە هەزار مەدحی بڵێ (نالی) و (ناری)
سوورەتگەری چین (مانی) بکا نەقش و نیگاری
هەر زەڕڕەیی خاکێکی نیشانێکە شەهانە ٧٥

ئەمە پێنجینەی ژمارە دووە لەو دوازدە پێنجینەی ئەو ناو نیشانە هەڵگرتووە (خاکی وەتەنم زۆری هەیە گەنجی نیهانی) (١٥) لەنیوە دێری یەکەمەوە دیارە شاعیر باس لە گەنجینە و شتە جوانەکانی کوردستان دەکا، پاش ئەو ئارایش و ڕەنگ کردنە ناسک و قەشەنگانەی بە وێنەکانی بەخشیوە. دەڵێ: بەڵێ ئەو خاکە بەوانەی کە هەیەتی لێی پێک هاتووە شایانە نەک جارێ، بەڵکو هەزارجار نالی و ناری مەدح و سەنای بکەن، شاعیر بەوەندەی دڵی ئاو ناخواتەوە، نەقاش و وێنەکێشی چینی (مانی) هەرزێنەتە بە دەست و پەنجە سیحراوییەکەی ئەو وێنە سەرسووڕهێنەرانە بکێشێ.

١٤- هەرشەمی دەڵێ (١٦):

نوێژی شێوان کەی بەیانی داوە جارێ پێم بڵێن
جا لە (نالی) باپرسین باغی سێوان چی دەکرد ١٥

بە بۆنەی دامەزراندنی کۆڕی زانیاری کورد لە بەغدا، هەرشەمی شیعرێک بۆ ئەم بۆنە شارستانییە دەنووسێ. لەو دەقە باس لە کۆمەڵە شاعیرێک کراوە، پاش ناوهێنانی نالی چەند پرسیارێک بۆ دێرەکی ئەو دەورووژێنێ کە دەڵێ:

لە دووگمەی سینە دوێنێ نوێژی شێوان
بەیانی دا سپیدەی باغی سێوان ٧٩ (١٧)

هەرشەمی لە پرسێکیدا ڕوو لە ئێمە دەکا و دەڵێ: جارێ هەر ئەوەم پێ بڵێن نوێژی شێوان و بەیانیدان چۆن لێکیان نزیک بکەینەوە، یان وەکو کات چۆن پێکەوەیان گرێ بدەین، یان وەک دەڵێن: بەیانیدان لە نوێژی شێوان (کوجا مەرحەبا). دواتر ئەو پرسەش دەکا: دەبێ لەو ئان و ساتە سەیرە، باغی سێوان چی بکا ؟!

ئەگەر تەماشای سیحری وشە و دێرەکان بکەین گرێی پرسەکان بۆ خۆیان لەبەریەک هەڵدەوەشێنەوە. وشەی بەهێز و سیحراوی لەهەر دەقێکدا واتای بەرز و ناسک بە وێنەکان دەبەخشێ و سەرەنجام نەمری مسۆگەر دەکا.

* دیسان دەڵێ:

لە نالی یا لە صافی یا لە زاری هەرشەمی بێتن
ڕەوان و ڕۆنە ئاوی چاوەهەم دەنگارەکەی کوردی ١٨

شاعیر لەم شیعرەیدا (گوڵزاری کوردی) باس لە زمانی کوردی دەکا. ئەگەر لە زاری نالی، سافی و هەرشەمی بێتن یان هەڵقوڵێ ئەوە دیارە ئاوەکەی (ئاوی چاوە).

چاو = عەین

عەین = چاو، کانی

ئاوی هەردووکیان (چاو، کانی) چەند ڕەوان و ڕۆنن. هەرشەمی دڵی بەو دوو ئاوە ڕۆنە داناکەوێ، بۆیە ئاوی دەنگارەشی هێناوە و بەرانبەر بە دوو ئاوەکەی تری ڕاگرتووە.

دەنگار، دەنگاڵ: ئاوێکە لە قەڵشتی کێوان یان لە درزی زەویان ڕەوان بێت و کانیش نەبێ. (١٨)

هەرشەمی ناوی سێ شاعیری هێناوە (نالی، سافی و هەرشەمی) بۆیە دەبێ (یان وای بە باش زانیوە) سێ سەرچاوەی ئاویش بەرانبەر بەزارەکانیان هەبێ (چاو= ئاوی کانی + کانی+ دەنگارە).

١٥- قازی لەتیف دەڵێ (١٩):

با خصوص شاعر لەوان بندە کمی تعداد بکم:
مصطفی بک، شیخ رضا، نالی وفائی و چاو مار...

قازی لەتیف لە نیوەی یەکەم وای نیشان داوە کورد شاعیری زۆر بێت، بۆیە دەڵێ: بەندە دەیەوێ کەمەک لە شاعیران و ئەوانەی تایبەتن ئەژماردەکەم، ئینجا ناوی پێنج شاعیری هێناوە. لە نیوەی دووەم نالی ناوەند و سەنتەرەکەی بەرکەوتووە، دوو لەلای دەستە ڕاست و دووشیان لەلای دەستەچەپی.

چاومار نازناوی باپیری مەلا مەحموودی بێخودە.

ڕیزبەندی ناوەکان پێوەندییان تەنیا بە خودی شاعیرەوە هەیە ئەگینا ڕەچاوی هیچ نەکراوە (تەمەن، سەردەم، هێز و دەسەڵاتی شیعری).

١٦- عەبدولواحید عینایەت (جامی) دەڵێ (٢٠):

گەر تەماشای شیعرەکانی کەی ئەبینی بێ گومان
(قانع)یێکو (بێ کەس)یێکو (نالی)یێکی زانەره ٩

ئەم دێرە لەو شیعرە وەرگیراوە کە شاعیر بۆ بێبەشی دۆستی خۆی نووسیوە، تێیدا سەنا و ستایشێکی باشی کردووە. لە نیوە دێری دووەم ناوی سێ شاعیری هێناوە و دەڵێ: ئەگەر شیعرەکانی بێبەش وردکەینەوە و سەرنجیان لێبدەین (لە دواوەی) قانع، بێکەس و نالی دەبینین، بە لێوەشاوەیی و لێزانی لەوەشی تێپەڕاندووە. ئەوەی لەو دێرە سەرنج بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ وشەی (زانەر)ە کە = زان + ەر لە سەر کێشی (دانەر)ە وشەیەکە ئەگەر بەکارهاتبێ من نەمبینیوە. زان ڕەگی زانینە، (ەر) دیارە ئەویش پاشگرێکە. بە ڕاستی (جامی) وشەیەکی زۆر جوان و ناسکی بەکارهێناوە، جێگای دەستخۆشی لێکردنە.

دیسان دەڵێم سوپاس بۆ خوای گەورە کە توانیم بەشی سێیەمی ئەو پرۆژەیەم بەو ئەنجامە بگات و بە هیوای ئەوەی توانیبێتم گیانی هەموو ئەو شاعیرانەی ناویان هاتووە شاد و ئارام بکەم، بە تایبەتیش گیانی حەزرەتی نالی.

پەراوێزەکان:

(*) بەشی یەکەم و دووەمی ئەم باسە لە ژمارەکانی (٢٠، ٣٩) گۆڤاری ڕامان بڵاوکراونەتەوە.

(١) حەریق (دیوان)، لێکۆڵینەوەی سەید نەجمەدین ئەنیسی، بڵاوکراوەکانی چاپەمەنی محەمەدی، سەقز، مهاباد، ١٣٦٨، ل١٦٠.

(٢) ئەدەب (دیوان)، کۆکردنەوە و بەراورد و ساغکردنەوە و فەرهەنگ محەمەد حەمە باقی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٩٠.

(٣) ئازاد عەبدولواحید، ئەختەر شاعیری جوانی و دڵداری، چاپخانەی شارەوانی هەولێر، ١٩٧٦، ل٢٤.

(٤) زیوەر (دیوان)، مەحموود زیوەر کۆی کردۆتەوە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٣، ل١٥٢، ١٥٧.

(٥) صابری (دیوان)، چاپی یەکەم، کۆکردنەوەی شێخ عەبدولڕەحمان نەجمەدین صابری، چاپخانەی شارەوانی، کەرکووک، ١٩٦٩، ل٣٥.

(٦) طاهر فوئاد (دیوان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧٠، ل١٥.

(٧) میهری (دیوان)، بژاردن و ئامادەکردنی عەزیز گەردی، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٧، ل٢٩.

(٨) ئەسیری (دیوان)، ئامادەکردن و پێشەکی د. کوردستان موکریانی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦، ل٢٥١.

(٩) لوتفی (دیوان)، ئامادەکردنی عوبێد شێخ لەتیف بەرزنجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی (شرکة مطبعة الأدیب البغدادیة)، بەغدا، ١٩٧٠، ل١٦٣.

(١٠) هەژار، بۆ کوردستان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١، ل٧٤، ١٩٦.

(١١) محەمەد سالح دیلان، دیوانی شیعر، ئامادەکردن و لێکۆڵینەوە و پێشەکی و پەراوێز و نووسینی عەبدوڵڵا عەزیز خالد، چاپخانەی (سومر)، بەغدا، ١٩٨٧، ل٢٠٩.

(*) نالی (دیوان و فەرهەنگ)، لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوەی دکتۆر مارف خەزنەدار، (دارالحریة للطباعة)، بەغدا، ١٩٧٧.

(١٢) حەسیب قەرەداخی، فەرهەنگی خەم، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.

(١٣) هەمان سەرچاوە، بەرگی دووەم.

(١٤) (محمد عثمان سراج الدین نەقشبەندی) چەپکە گوڵێ لە گوڵزاری عوثمانی، کۆکردنەوە و ئامادەکردن و لەسەر نووسینی (عبدالله مصطفی صالح فەنایی)، چاپی دووەم، ؟، ١٩٩٢، ل٧٥.

(١٥) هەر دوازدە پێنجینەکەی شێخ عوسمان نەقشبەندی بە پێنج خشتەکی تۆمارکراون (ل٧٧). پێنجین هی یەک تاکە شاعیرە و پێنج خشتەکی دەبێ دوو شاعیر تێیدا بەشداربن (بەم جۆرە «پێنج خشتەکی» ئەو شیعرەیە کە دوو شاعیر لە دانانی بەشدار دەبن).

(مارف خەزنەدار (دکتۆر)، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، چاپخانەی (المؤسسة العراقیة للدعایة والطباعة)، بەغدا، ١٩٨٤، ل١٨٥.

(١٦) هەرشەمی، دەستەگوڵ، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الخنساء)، بەغدا، ١٩٩٠، ل١٥، ١٨.

(١٧) نالی (دیوان و فەرهەنگ)، ١٩٧٧.

(١٨) گیو موکریانی، فەرهەنگی کوردستان، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٩.

(١٩) قاضی لەتیف، ژین، ژمارە (٧)، ٢ کانوون٢/ ١٣٣٤، ل١٥.

(٢٠) بێ بەش (دیوان)، بەرگی سێیەم، (مدیریة مطبعة الثقافة والشباب)، هەولێر، ١٩٨٨، ل٩.

سەرچاوەکان:

(١) ئازاد عەبدولواحید، ئەختەر شاعیری جوانی و دڵداری، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر، ١٩٧٦.

(٢) ئەدەب (دیوان)، کۆکردنەوە و بەراورد و ساغکردنەوە و فەرهەنگ محەمەد حەمە باقی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥.

(٣) ئەسیری (دیوان)، ئامادەکردن و پێشەکی د. کوردستان موکریانی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.

(٤) بێ بەش (دیوان)، بەرگی سێیەم، (مدیریة مطبعة الثقافة والشباب)، هەولێر، ١٩٨٨.

(٥) حەریق (دیوان)، لێکۆڵینەوە سەید نەجمەدین ئەنیسی، بلاکراوەکانی چاپەمەنی محەمەدی، سەقز- مهاباد، ١٣٦٨.

(٦) حەسیب قەرەداخی، فەرهەنگی خەم، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.

(٧) حەسیب قەرەداخی، فەرهەنگی خەم، بەرگی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.

(٨) زیوەر (دیوان)، مەحموود زیوەر کۆی کردۆتەوە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٣.

(٩) صابری (دیوان)، چاپی یەکەم، کۆکردنەوەی شێخ عەبدولڕەحمان نەجمەدین صابری، چاپخانەی شارەوانی، کەرکووک، ١٨٦٩.

(١٠) طاهر فوئاد (دیوان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧٠.

(١١) قاضی لەتیف، ژین، ژمارە (٧)، ٢ کانوونی ٢/ ١٣٣٤.

(١٢) گیوموکریانی، فەرهەنگی کوردستان، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٩.

(١٣) لوتفی (دیوان)، ئامادەکردنی عوبێد شێخ لەتیف بەرزنجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی (شرکة مطبعة الادیب البغدادیة)، بەغدا، ١٩٧٠.

(١٤) مارف خەزنەدار (دکتۆر)، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، چاپخانەی (المؤسسة العراقیة للدعایة و الطباعة)، بەغدا، ١٩٨٤.

(١٥) محەمەد ساڵح دیلان، دیوانی شیعر، ئامادەکردن و لێکۆڵینەوە و پێشەکی و پەراوێز نووسینی عەبدوولڵا عەزیز خالد، چاپخانەی (سومر)، بەغدا، ١٩٨٧.

(١٦) (محمد عثمان سراج الدین نەقشبەندی) چەپکە گوڵێ لە گولزاری عوثمانی، چاپی دووەم کۆکردنەوە و ئامادەکردن و لەسەر نووسینی (عبدالله مصطفی صالح فەنایی)، ؟، ١٩٩٢.

(١٧) میهری (دیوان)، بژاردن و ئامادەکردنی عەزیز گەردی، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٩٧.

(١٨) نالی (دیوان و فەرهەنگ)، لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوەی دکتۆر مارف خەزنەدار، (دارالحریة للطباعة)، بەغدا، ١٩٧٧.

(١٩) هەرشەمی، دەستە گوڵ، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الخنساء)، بەغدا، ١٩٩٠.

(٢٠) هەژار، بۆ کوردستان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١.